ಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಯೋಗ ಪ್ರಾಕೃತ :-

ಮುನಿಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ತಪದ ಸ್ಥಾನವು ಬಹು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರವೆಂಬ ಎರಡು ಭೇದಗಳಿವೆ. ಆಭ್ಯಂತರ ತಪದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾದಿ ಆರು ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮ ತಪದ ಹೆಸರು ಧ್ಯಾನ ಎಂದಿದೆ. ಅರ್ಧಮಾಗಧಿ ಆಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಠಾಣಾಂಗದಲ್ಲಿ (ಅ. ೪. ಉ .೧) ಆರ್ತ, ರೌದ್ರ, ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲ ಈ ನಾಲ್ಕು ಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಭೇದೋಪಭೇದಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ನಿರ್ಯುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆವಶ್ಯಕ ನಿರ್ಯುಕ್ತಿಯ ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಅಧ್ಯಯನ (ಗಾಹಾ ೧೪೬೨ - ೮೬) ದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಭೇದ ಪ್ರಭೇದಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಗಮ ಪ್ರಣಾಲಿಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಧ್ಯಾನದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಜಿನಭದ್ರಗಣಿ ಕ್ಷಮಾಶ್ರಮಣನು ತನ್ನ ಧ್ಯಾನಶತಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದ ನಿರೂಪಣೆಯು ಯೋಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಆದಿ ಸಂಸ್ಥಾಪಕನು ಮಹರ್ಷಿ ಪತಂಜಲಿ (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಎಂದು ಮನ್ನಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾತಂಜಲ " ಯೋಗಸೂತ್ರ " ದಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು " ಚಿತ್ತ ವೃತ್ತಿ ನಿರೋಧ " ವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದೆ. ಇದರ ಮೊದಲ ಅಂಗವಾದ ಯಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಹಿಂಸಾದಿ ಐದು ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಶ್ರಮಣ ಪರಂಪರೆಯ ಸಂಯಮ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟಾಂಗ ಯೋಗದ ಏಳನೆಯ ಅಂಗವು ಧ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಖಾಂತರ ಮುನಿಯು ತನ್ನ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಬಾಹ್ಯ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಸೆಳೆದುಕೊಂಡು ಆತ್ಮ ಚಿಂತನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಯೋಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದನ್ನು ನಾವು ಕುಂದಕುಂದ ಕೃತ ಮೋಕ್ಷ ಪಾಹುಡದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಮೋಕ್ಷ ಪಾಹುಡ (ಗಾಹಾ ೧೦೬) ದಲ್ಲಿ ಕುಂದಕುಂದರು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪರಮ ಯೋಗಿಗಳು ಆ ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪದ ಪರಮ ಪದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಂಥದು ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನರಿತು ಹಾಗೂ ನಿರಂತರ ತಮ್ಮ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯರಾದಂಥ ಯೋಗಿಗಳು ಅವ್ಯಾಬಾಧ, ಅನಂತ ಮತ್ತು ಅನುಪಮ ನಿರ್ವಾಣವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. (ಗಾಹಾ ೨-೩) ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಬಹಿ ಅಂತರ, ಪರಮ ಈ ಮೂರು ಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಶರೀರ ಅಣತ್, ಆತ್ಮ ಚೇತನಾ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. [ಗಾಹಾ ೫] ಪರದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ರತಿಯು

ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಸಾದೆ. ಇದರಿಂದ ಜೀವನದು ಗರ್ತಿಯು ಉಟಾಗುತ್ತದೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವ - ದ್ರವ್ಯ [ಆತ್ಮಾ] ದಲ್ಲಿ ರತಿಯೇ ಸದ್ಗತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಸ್ವ - ದ್ರವ್ಯರತಶ್ರವಣು ನಿಯವದಿಂದ ಸಮ್ಯಗ್ದೃಷ್ಟಿಯುಸಾಗುತ್ತಾನೆ. ತಪದಿಂದ ಕೇವಲ ಸ್ವರ್ಗವು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖರೂಪ ನಿರ್ವಾಣದ ಪಾಪ್ತಿಯು ಧ್ಯಾನ ಯೋಗದಿಂದಲೇ ಸಂಭವವೆ. [ಗಾಹೆ ೨೩] ಕಷಾಯ, ಮಾನ, ಮದ, ರಾಗ - ದ್ವೇಷ, ವ್ಯಾಮೋಹ, ಸಮಸ್ತ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತ ಮತ್ತು ವಿರಕ್ತನಾಗಿದ್ದು, ಆತ್ಮ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿ ಇರಲಾಗುತ್ತದೆ [ಗಾಹೆ ೨೭] ಸಾಧಕನು ಮನ, ವಚನ, ಕಾಯಗಳಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ, ಅಜ್ಞಾನ, ಪುಣ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿ, ಮೌನವ್ರತವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಲೇಕ್ಕೇ ಬೇಕು. (ಗಾಹೆ ೨೮) ಯೋಗದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಆಸ್ರವಗಳ ನಿರೋಧವಾಗಿ ಸಂಚಿತ ಕರ್ಮಗಳು ಕ್ಷಯವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ (ಗಾಹೆ ೩೦) ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸುಷುಪ್ತಿ ಆಗುವುದರಿಂದಲೇ ಆತ್ಮ ಜಾಗೃತಿಯು ಉಟಾಗುತ್ತದೆ (ಗಾಹೆ ೩೧) ಐದು ಮಹಾವ್ರತ, ಐದು ಸಮಿತಿ ಮೂರು ಗುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ರತ್ನತ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮುನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯನಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು. (ಗಾಹೆ ೩೩) ಆಗಲೇ ಅವನು ನಿಜವಾದ ಆರಾಧಕನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಆರಾಧನೆಯ ಫಲವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಆರಾಧನೆಯ ಫಲವಾದ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. (ಗಾಹೆ ೩೪) ಆದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಸಾಧಕರು ಆತ್ಮ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿಯೂ ಸಹ ಪುನಃ ವಿಷಯ ಮೋಹಿತರಾಗಿ ಸದ್ಭಾವದಿಂದ ಭ್ರಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ವಿಷಯ ವಿರಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಚತುರ್ಗತಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. (ಗಾಹೆ ೬೭ - ೬೮) ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಹೀನ, ಚಾರಿತ್ರ ಹೀನ, ಅಭವ್ಯ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳೇ ಈ ದುಃಷಮ ಕಾಲವು ಧ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೇ ಯೋಗ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಗಾಹೆ ೭೪ - ೭೬) ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮರಣ ಭಯದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ ಒಂದು ಶುದ್ಧ ಆತ್ಮ ಚಿಂತನವು ಇದರಿಂದ ಯೋಗಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಸುರಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಧ್ಯಾನಾವಸ್ಥೆಯಾದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಇರುವವರು ಆತ್ಮವನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವರು. (ಗಾಹೆ ೮೩ - ೮೪) ಈ ಧ್ಯಾನವು ಶ್ರಮಣರದಾಗಿದೆ. ಶ್ರಾವಕರು ತತ್ವ ಚಿಂತನರೂಪ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವವನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಪ ರೂಪದಿಂದ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬೇಕು. (ಗಾಹೆ ೮೬) ಧ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಓದುವುದಾಗಲಿ ನಾನಾವಿಧ ಚಾರಿತ್ರಗಳ ಪಾಲನವಾಗಲಿ, ಬಾಲ - ಶ್ರುತ, ಬಾಲ ಚಾರಿತ್ರಗಳೇ ಎನಿಸುತ್ತವೆ (ಗಾಹೆ ೧೦೦) ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಗಾಹೆಗಳಲ್ಲಿ (೧೦೪ - ೧೦೫) ಪಂಚಪರಮೇಷ್ಠಿ, ರತ್ನತ್ರಯ ಮತ್ತು ತಪಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯು ಯಾವ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಇದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೇನೇ ಶರಣಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಭಾವನೆಯನ್ನು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮುಗಿಸಲಾದೆ. ಈ

ಪ್ರಕಾರ ಈ ಪಾಹು ಡದಲ್ಲಿ ಸವಗಿ ಜೈನ ಯೋಗ ಷು ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಿಚಾರ ಗಳು ಕಂಡು ಬರು ತ್ತಿ ಪಿ ತರು ವಾಯ ಬಂದ ಯೋಗ ಷು ರು ದ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕೂಡ ತುಲನಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಧ್ಯರುನ ಮ ಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಿಜವಾಗಿಯು ಊ ಈ ಕೃತಿಯು ಯೋಗ ಶಿ ತು ರು ಾಪದಿಂದ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯು ತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ' ಯೋಗ - ಪಾಹು ಡ ' ಪಿಂದು ೂ ಹೆಸರನ್ನ ಕೊಡಲಾಗು ತ್ತದೆ. ಪಾತಂಜಲ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯು ಾಮ ಯ ವ ನಿಯ ಮ ಾದಿ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳ ನಿರು ಾಪಣೆಯು ಇದೆಯೋ ಅವು ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಯ ಾಮ ವನ್ನ ಬಿಟ್ಟು , ಉಳಿದ ಏಳು ಷು ಯ ಗಳನ್ನ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ರೂಪದಿಂದ ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಅನು ಸರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಮ ಾಡಿದ್ದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ

ಬಾರಸ ಅಣುವೆಕ್ಖಾ [ಗಾಹ ೆ ೯೦ - ೯೧] ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧ್ರು ವ, ಅಶ ರಣ ಏಕತ್ವ , ಅನ್ಯತ್ವ, ಸಂಸಾರ , ಲೋಕ, ಅಶು ಚಿತ್ವ, ಆಸ್ರವ, ಸಂವರ, ನಿರ್ಜರಾ, ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಬೋಧಿ ಈ ಹ ನ್ನೆರಡು ಭಾವನೆಗಳ ನಿರ್ದೇಶ ವನ್ನ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮ ಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆಮೇಲೆ ಅವು ಗಳ ಸ್ವರು ಾಪವನ್ನ ಕ್ರಮ ದಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹನ್ನೊಂದನೇಯ ದಾದ ಧರ್ಮಭಾವನೆಯ ನಿರು ಾಪಣೆಯ ಲ್ಲಿ ಶ್ರಾವಕರ ವ್ರತ, ದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಮೆ ಗಳನ್ನ (ಗಾಹ ೆ ೬೯) ಹಾಗೂ ಮುನಿಗಳ ಉತ್ತಮ ಕ್ಷಮ ಾದಿ ದಶಧರ್ಮಗಳನ್ನ (ಗಾಹ ೆ ೭೦) ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಮೇಲೆ ಒಂದೊಂದು ಗಾಹೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹತ್ತೂ ಷು ರು ಗಳ ಸ್ವರು ಾಪವನ್ನ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯ ೯೧ ನೆಯ ಗಾಹೆಯಲ್ಲಿ ಕುಂದಕುಂದ ಮುನಿನಾಥನ ನಾಮೋಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಗಾಹೆಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೆಲವೊಂದು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಕೆಲವೊಂದು ಗಾಹೆಗಳು ಮೂಲಾಚಾರ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನ ಕುಂದ ಕುಂದರು ರಚಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವಯ ಾವ ಮಾತೂ ಕೂಡ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ವಾರ್ಥ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಯ ಒಂದು ಆವಶ್ಯಕ ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳ ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನ ಸಹ ಮ ಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕುಂದಕುಂದರು ಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ಸಮಸ್ತ ಷು ರು ಗಳ ಮೇಲೆ ಬರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹನ್ನೆರಡು ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಮ ಾಡಿರಬೇಕೆಂದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಎನಿಸುತ್ತದೆ

ಈ ಷು ವರಣೆಯಿಂದ ಕುಂದಕುಂದಾಚಾರ್ಯರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೂ ಹಲವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಶ್ರಮಣ ಮತ್ತು ಶ್ರಾವಕರ ಚಾರಿತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಹುತರ ಎಲ್ಲ ಷು ರು ಗಳ ನಿರ್ದೇಶ

ಹಾಗೂ ನಿರೂಪಣೆಯು ಬಂದಿದೆ. ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನ ಈ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ಮುಂದಿನ ಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಕ್ಕೊಂಡು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದೂ ಸಹ ಉಂಟು.

ಕತ್ತಿಗೆಯ ಅಣುವೆಕ್ಖಾ (ಕಾರ್ತಿಕೇಯಾನುಪ್ರೇಕ್ಷಾ) ಇದರಲ್ಲಿ ೪೯೧ ಗಾಹೆಗಳು ಇವೆ. ಅವು ಹನ್ನೆರಡು ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ನಿರೂಪಣೆಯು ಸನಗಿ ಕುಂದಕುಂದರ ಬಾರಸ ಅಣುವೆಕ್ಖಾದಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಕ್ರಮದಿಂದ ಕೆಲವೊಂದು ಅಂತರ ಇದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಭಾವನೆಯು ಮೂರನೆಯದು, ಅಶುಚಿತ್ವ ಆರನೆಯದು, ಲೋಕ ಹತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಲೋಕಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯ ವರ್ಣನೆಯು ೧೧೫ ರಿಂದ ೨೮೩ ರ ವರೆಗಿನ ೧೬೯ ಗಾಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ತ್ರಿಲೋಕದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜೀವಗಳ, ಜೀವಾದಿ ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯದ ಉತ್ಪಾದಾದಿ ಪರ್ಯಾಯಗಳು, ಮತಿಶ್ರುತಾದಿ ಐದು ಜ್ಞಾನಗಳು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ತ್ರಿಲೋಕ – ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿಯ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಧರ್ಮಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯ ವರ್ಣನೆಯು, ಗಾಹೆ ೩೦೨ ರಿಂದ ೪೮೭ ರ ವರೆಗೆ, ೧೮೬ ಗಾಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರಾವಕರ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ವ್ರತಗಳನ್ನೂ (ಗಾಹೆ ೩೦೫ – ೩೯೧). ಸಾಧುಗಳ ಕ್ಷಮಾದಿ ದಶಧರ್ಮಗಳನ್ನೂ (ಗಾಹೆ ೩೯೨– ೪೦೪), ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳನ್ನೂ (ಗಾಹೆ ೪೧೪ – ೪೨೨) ಹಾಗೂ ಅನಶನವೇ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ತಪಗಳನ್ನೂ (ಗಾಹೆ ೪೪೧– ೪೮೭) ವಿಸ್ತೃತ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹನ್ನೆರಡು ವ್ರತಗಳ ನಿರೂಪಣದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಾ ವ್ರತಗಳ ಕ್ರಮವು ಅದೇ ಇದೆ. ಅಂದರೆ ಕುಂದಕುಂದರ ಚಾರಿತ್ರ ಪಾಹುಡ (ಗಾಹೆ ೨೫– ೨೬) ದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಭೇದವಿಷ್ಟೇ : ಅಂತಿಮ ಶಿಕ್ಷಾವ್ರತವು ಸಲ್ಲೇಖನ ವಾಗಿರದೇ ದೇಶಾವಕಾಶಿಕವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಣ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಾವ್ರತಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ತತ್ವಾರ್ಥ ಸೂತ್ರದ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶ್ರಾವಕ – ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿಯ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಕೂಡ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯ ಮೂರು ಗಾಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮುಗಿಸುತ್ತ – " ಸ್ವಾಮಿ ಕುಮಾರನು ಈ ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳ ರಚನೆಯನ್ನು ಪರಮ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಜಿನವಚನಗಳ ಭಾವನೆ ಹಾಗೂ ಚಂಚಲ ಮನದ ಅವರೋಧನಕ್ಕಾಗಿ ಜಿನಾಗಮಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. " – ಎಂದಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕೊನೆಯ ಗಾಹೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ಕುಮಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಪಶ್ಚರಣವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ ವಾಸುಪೂಜ್ಯ ಮಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಮೂರು –

ನೇಮಿ, ಪಾರ್ಶ್ವ, ಮಹಾವೀರ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ವಂದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಮೇಲಿಂದ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು ; ಅವನ ಹೆಸರು ಸ್ವಾಮಿ ಕುಮಾರ (ಕಾರ್ತಿಕೇಯ) ಎಂದಿತ್ತು – ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಂಥದ ರಚನಾ ಕಾಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಯಾವ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಗ್ರಂಥದ ಮೇಲೆ ಭಟ್ಟಾರಕ ಶುಭಚಂದ್ರ ಕೃತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಟೀಕೆಯು (ವಿಕ್ರಮ ಸಂ. ೧೬೧೨ ; ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೬) ರಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತವಾದದ್ದು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಕುಂದಕುಂದರ ತರುವಾಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ರೂಪದಿಂದ ಯೋಗ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದವರು ಆಚಾರ್ಯ ಹರಿಭದ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಯೋಗ ವಿಷಯದ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಂಥಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಅವು ಯೋಗಶತಕ (ಪ್ರಾಕೃತ) ಯೋಗಬಿಂದು (ಸಂಸ್ಕೃತ) ಮತ್ತು ಯೋಗದೃಷ್ಟಿ ಸಮುಚ್ಚಯ (ಸಂಸ್ಕೃತ) ಎಂದಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅವರ ವಿಂಶತಿವಿಂಶಿಕಾದಲ್ಲಿ ೧೭ ನೆಯ ವಿಂಶಿಕೆಯು ಹಾಗೂ ಷೋಡಶಕದಲ್ಲಿ ೧೪ ನೆಯ ಮತ್ತು ೧೬ ನೆಯದ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಸಹ ಇವೆ. ಯೋಗಶತಕದಲ್ಲಿ ೧೦೧ ಪ್ರಾಕೃತ ಗಾಹೆಗಳು ಇವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನವೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪ ನಿಶ್ಚಯ ಮತ್ತು ವ್ಯವಹಾರ ಯೋಗದ ರೂಪ, ಯೋಗದ ಅಧಿಕಾರಿ, ಯೋಗಾಧಿಕಾರಿಯ ಲಕ್ಷಣ, ಧ್ಯಾನರೂಪ ಯೋಗಾವಸ್ಥೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಜೈನಪರಂಪರೆಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯೋಗವಿಂಶತಿಯು ಇಪ್ಪತ್ತು ಗಾಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪದಿಂದ ಯೋಗದ ವಿಕಸಿತ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಕೆಲ ಹೊಂದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ಐದು ಭೇದಗಳನ್ನೂ – ಅನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನೂ – ಸ್ಥಾನ, ಊರ್ಣ, ಅರ್ಥ ; ಆಲಂಬನ ಮತ್ತು ಅನಾಲಂಬನ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನಿತ್ತು (ಗಾಹೆ ೨) ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಕರ್ಮಯೋಗ ರೂಪ ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಮೂರನ್ನು ಜ್ಞಾನಯೋಗ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ (ಗಾಹೆ ೩) ತರುವಾಯ ಈ ಐದೂ ಯೋಗಭೇದಗಳಿಗೆ ಇಚ್ಛಾ, ಪ್ರವೃತ್ತಿ ; ಸ್ಥಿರತಾ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ರೂಪ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ, ಭಕ್ತಿ, ವಚನ ಮತ್ತು ಅಸಂಗ ಅನುಷ್ಠಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರು ನಾಲ್ಕು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಆಲಂಬನ ಮತ್ತು ಅನಾಲಂಬನ ಯೋಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಯೋಗ – ಅಪಭ್ರಂಶ :-

ಇಲ್ಲಿ ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಷೆಯ ಕೆಲವೊಂದು ಕೃತಿಗಳನ್ನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದ ಉಚಿತ ವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿಷಯದ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಯೋಗೀಂದ್ರ ಕೃತಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಕಾಶವು ೩೪೫ ದೋಹಾಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಯೋಗ ಸಾರವು ೧೦೩ ದೋಹಾಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಂದಕುಂದ ಕೃತಿ ಮೋಕ್ಷ ಪಾಹುಡಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಆತ್ಮನ ಬಹಿರಾತ್ಮ, ಅಂತರಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಈ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನ ವಿಸ್ತಾರ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೀವಗಳು ಸಂಸಾರದ ವಿಷಯದಿಂದ ಚಿತ್ತವನ್ನ ಪರಾಙ್ಮುಖಗೊಳಿಸಿ, ಅದನು ಆತ್ಮೋನ್ಮುಖಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರದ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಉಪದೇಶವನ್ನ ಯೋಗಿಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಭಟ್ಟಪ್ರಭಾಕರನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರಿಸಿರುವುದು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಕಾಲವನ್ನ ಸಂಪಾದಕನು ಕ್ರಿಶ. ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. [ಪ್ರಕಾಶಿತ, ಮುಂಬಯಿ ೧೯೩೭]. ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಕಾಶದ ಕೆಲವೊಂದು ದೋಹಾಗಳು ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತಗೊಂಡಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಇದರ ರಚನಾ ಕಾಲವು ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಪೂರ್ವದ್ದೆಂದು ಸುನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಮಸಿಂಹ ಮುನಿಕೃತ ಪಾಹುಡ ದೋಹಾದಲ್ಲಿ ೨೨೨ ದೋಹಾಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಯು ಗೃಹ ಕರ್ತವ್ಯವು ಬಾಹ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಕಾಂಡಗಳ ನಿಷ್ಫಲತೆಯನ್ನ ಸಾರಿ, ಆತ್ಮಸಂಯಮ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಕಲ್ಯಾಣವಿದೆ – ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಪಟ ಯೋಗಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೀಯಾಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇಹವನ್ನ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಆತ್ಮವನ್ನ ಶಿವನೆಂದೂ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳನ್ನ ಶಕ್ತಿ ರೂಪಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕ ಸಲ ಸಂಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬೌದ್ಧ ದೋಹಾಕೋಶ ಮತ್ತು ಚರ್ಯಾಪಾದಗಳನ್ನ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಬೀರರಂಥ ಸಂತವಾಣಿಗೆ ಸಮನಾಗಿದೆ. ಎರಡು ದೋಹಾಗಳು (೯೯–೧೦೦) ದೇಹ ಮತ್ತು ಆತ್ಮಾ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮಾ ಇವರನ್ನು ಪ್ರೇಯಸಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರೇಮಿಗಳ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ಸೂಫೀ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರವಾಹವನ್ನ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಇದರ ೪, ೫ ದೋಹಾಗಳು ತೀರ ಸ್ವಲ್ಪ ಪರಿವರ್ತನದಿಂದ ಹೇಮಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತೂ ಈ ಗ್ರಂಥದ ರಚನಾ ಕಾಲವು ಕ್ರಿಶ. ೧೧೦೦ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿನದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ (ಪ್ರಕಾಶಿತ, ಕಾರಂಜಾ ೧೯೩೩)

ಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಯೋಗ – ಸಂಸ್ಕೃತ :–

ಕುಂದಕುಂದರ ತರುವಾಯ ಪೂಜ್ಯಪಾದನು ರಚಿಸಿರುವ ಯೋಗ ವಿಷಯದ ಮೂರು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕೃತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇಷ್ಟೋಪದೇಶವು ೫೧ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋಗ ಸಾಧಕನ ಭಾವನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ. ಆ ಭಾವನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಸಾಂಸಾರಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಪರಾಙ್ಮುಖಗೊಳಿಸಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆತ್ಮಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಇಂದ್ರಜಾಲವೆಂದು ಭಾವಿಸುವಂಥ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ವೃತ್ತಿಯು ಜಾಗೃತಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಏಕಾಂತವಾಸದ ಇಚ್ಛೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರ್ಯಾಂತರದಿಂದ ಕಿಂಚಿತ್ತಾದುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೂಡಲೆ ಮರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಲಿದ್ದರೂ ಮಾತನಾಡದೆ ಇರುತ್ತದೆ. ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ನಡೆಯದಿರುತ್ತದೆ. ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ನೋಡದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವತಃ ತನ್ನ ದೇಹದ ಪರಿವೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಹೋಗಿ ತಲುಪುತ್ತದೆ. (ಶ್ಲೋಕ ೩೯ – ೪೨) ಈ ಪ್ರಕಾರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ದೂರ ಸರಿದು, ಆತ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದು ಇರುವ ಯೋಗಿಗೆ ಪರಮಾನಂದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ (ಶ್ಲೋಕ ೪೭) ಈ ಯೋಗಾವಸ್ಥೆಯ ವರ್ಣನೆಯು ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ.

ಪೂಜ್ಯಪಾದನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯು ಸಮಾಧಿಶತಕವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೧೦೫ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಬಹಿರಾತ್ಮಕ ಅಂತರಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತರಾತ್ಮನ ಮೂಲಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಧ್ಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಧ್ಯಾನ – ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾ, ಅಭ್ಯಾಸ, ಸಂಸ್ಕಾರಗಳ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಥವಾ ಮೋಹೋತ್ಪನ್ನ ರಾಗ – ದ್ವೇಷಗಳಿಂದ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಪ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕನು ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು, ಆತ್ಮತತ್ವದಲ್ಲಿ ಲೀನಗೊಳಿಸುವ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಾಧಕನಿಗೆ ಅವ್ರತಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ವ್ರತಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಿತನಾಗಲಿಕ್ಕೂ ಆತ್ಮಪದವನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಆ ವ್ರತಗಳನ್ನೂ ಸಹ ತ್ಯಜಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಹೇಳಿದೆ (ಶ್ಲೋಕ ೮೪) ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳ ಆಗ್ರಹ ಹಿಡಿಯುವವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಪದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ಶ್ಲೋಕ ೮೯) ಆತ್ಮವು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಆತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಬತ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಂದು ದೀಪದಿಂದ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಅದರಂತೆಯೇ ಭಿನ್ನ ದೀಪವು ತಾನೂ ಆಗುವಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ (ಶ್ಲೋಕ ೯೭). ಈ ಗ್ರಂಥದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ, ವಿಷಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕುಂದಕುಂದರ ಭಾವ ಪಾಹುಡದೊಡನೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಸಾಮ್ಯವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಗಾಹೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಶಃ ಕಿಂಚಿತ್ ಭೇದ ಸಹಿತ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದು

ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮಾಡುವ ಗಾಥೆ ೫, ೬, ೮, ೯, ೧೦, ೧೧, ೨೯, ೩೧, ೩೨, ೪೨ ಮತ್ತು ೬೨ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಶ್ಲೋಕ ೫, ೬, ೭, ೧೦, ೧೧, ೧೨, ೧೮, ೭೮, ೪೮, ೮೩ ಮತ್ತು ೧೦೨ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೊಡನೆ ಕ್ರಮಶಃ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಆಚಾರ್ಯ ಹರಿಭದ್ರ ಕೃತಿ ಷೋಡಶಕದ ೧೪ ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ೧೬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾಗುವ ಖೇದ, ಉದ್ವೇಗ, ಕ್ಷೇಪ, ಉತ್ಥಾನ, ಭ್ರಾಂತಿ, ಅನ್ಯಮುದ್, ರುಗ್ ಮತ್ತು ಆಸಂಗ ಈ ಎಂಟು ಚಿತ್ತ ದೋಷಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ೧೬ ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಎಂಟು ದೋಷಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವಾಗುವ ಅದ್ವೇಷ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾ, ಶುಶ್ರೂಷಾ, ಶ್ರವಣ, ಬೋಧ, ಮೀಮಾಂಸಾ, ಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಈ ಎಂಟು ಚಿತ್ತ ಗುಣಗಳ ನಿರೂಪಣವಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಯೋಗ ಸಾಧನೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸ್ವಾನುಭೂತಿರೂಪ ಪರಮಾನಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಯೋಗಬಿಂದುವಿನಲ್ಲಿ ೫೨೭ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಜೈನ ಯೋಗದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರರೂಪಣೆಯು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ " ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪಕ ಧರ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರ " ಕ್ಕೆ ಯೋಗವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೋಕ್ಷವೇ ಯೋಗದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಸಾರಿ, ಚರಮಪುದ್ಗಲ ಪರಾವರ್ತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ಸಂಭಾವನಾ, ಅಪುನರ್ಬಂಧಕ, ಭಿನ್ನಗ್ರಂಥಿ, ದೇಶ ವಿರತ ಮತ್ತು ಸರ್ವವಿರತ (ಸಮ್ಯಗ್ ದೃಷ್ಟಿ) ಈ ನಾಲ್ಕು ಯೋಗಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ, ಸದಾಚಾರ, ತಪ ಮೊದಲಾದ ಅನುಷ್ಠಾನ ; ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಭಾವನಾ, ಧ್ಯಾನ ಮೊದಲಾದ ಯೋಗದ ಐದು ಭೇದ ; ವಿಷ ಗರಳಾದಿ ಐದು ಪ್ರಕಾರದ ಸದ್ ಮತ್ತು ಅಸದ್ ಅನುಷ್ಠಾನ ; ಹಾಗೆಯೇ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ ಪರಿಣಾಮಿ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಸಾಂಖ್ಯ, ಬೌದ್ಧ, ವೇದಾಂತ ಮೊದಲಾದ ದರ್ಶನಗಳ ಸಮಾಲೋಚನೆಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪಾತಂಜಲಯೋಗ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಸಮ್ಮತ ಯೋಗ ಭೂಮಿಕೆಗಳೊಡನೆ ಜೈನಯೋಗದ ತುಲನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು ವಿಶೇಷ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಯೋಗದೃಷ್ಟಿ ಸಮುಚ್ಚಯದಲ್ಲಿ ೨೨೭ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋಗಬಿಂದುವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನವೀನತೆಯೂ ತರಲು ಯತ್ನಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಕಾಸದ ಭೂಮಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ವರ್ಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ :- ಒಂದು ಮಿತ್ರಾ, ತಾರಾ, ಬಲಾ, ದೀಪ್ರಾ, ಸ್ಥಿರಾ, ಕಾಂತಾ, ಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಪರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎಂಟು ಯೋಗದೃಷ್ಟಿಗಳು. ಎರಡನೆಯದು ಇಚ್ಛಾಯೋಗ, ಶಾಸ್ತ್ರಯೋಗ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಯೋಗ ಈ ಮೂರು

ಪ್ರಕಾರದ ಯೋಗಭೇದಗಳು. ಮೂರನೆಯದ ಗೋತ್ರಯೋಗೀ, ಕುಲಯೋಗೀ, ಪ್ರವೃತ್ತಚಕ್ರಯೋಗೀ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಯೋಗಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಯೋಗಭೇದಗಳು. ಪ್ರಥಮ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗೊಳಿಸಿದ ಎಂಟು ಯೋಗದೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ೧೪ ಗುಣಸ್ಥಾನಗಳ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತ ತತ್ವವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರದಿಂದ ವಿವೇಚಿಸಿದ್ದೂ ಆಗಿದೆ.

ಈ ರಚನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿಭದ್ರನು ತನ್ನ ವಿಶೇಷ ಚಿಂತನ, ನವೀನ, ವರ್ಗೀಕರಣ ಅಪೂರ್ವ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಾವಲಿಯ ಮೂಲಕ ಜೈನ ಪರಂಪರೆಯ ಯೋಗಾತ್ಮಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಹೊಸದೊಂದು ಹೊಸ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ; ಮತ್ತು ವೈದಿಕ ಹಾಗೂ ಬೌದ್ಧ ಪರಂಪರೆಗಳಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಯೋಗ ಪ್ರವಾಹಗಳೊಡನೆ ಮೇಳವಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಯೋಗದೃಷ್ಟಿ - ಸಮುಚ್ಚಯದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಭದ್ರ ಕೃತ ಹಾಗೂ ಯಶೋವಿಜಯಗಣಿಕೃತ ಟೀಕೆಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಯಶೋವಿಜಯರು ಮಿತ್ರಾ, ತಾರಾ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಯೋಗದೃಷ್ಟಿಗಳ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಿಕಾ (೨೧-೨೪) ಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಗುಜರಾತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಸಜ್ಝಾಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಗುಣಭದ್ರಕೃತ ಆತ್ಮಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ೨೭೦ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ಹಾಗೂ ಮನಗಳ ಬಾಹ್ಯವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ತಡೆದು, ಆತ್ಮಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಲು ಉಪದೇಶ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇದೇ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಗುಣವಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯನೆಂದು ಮನ್ನಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆತನು ಮಹಾನಾದ ವೀರಸೇನನ ಪ್ರಶಿಷ್ಯನೂ ಜಿನಸೇನನ ಶಿಷ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಉತ್ತರಪುರಾಣವನ್ನು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಆದುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮಾನುಶಾಸನ'ದ ರಚನಾ ಕಾಲವೂ ಇದೇ ಸುಮಾರಿನದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

ಅಮಿತಗತಿಕೃತ ಸುಭಾಷಿತ - ರತ್ನ - ಸಂದೋಹವು (೧೦ನೆಯ ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಒಂದು ಸುಭಾಷಿತ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೩೨ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ನೈತಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಉಪದೇಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿದೆ. ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಡುನಡುವೆ ಅನ್ಯಧರ್ಮದ ಮಾನ್ಯತೆಗಳ ಮೇಲೆ

ಆಲೋಚನಾತ್ಮಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವಿತಿಗತಿಯು ಇನ್ನೊಂದು ರಚನೆಯು ಯೋಗಸಾರವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಇವೆ. ಸ್ಥಿತಿಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಉಪದೇಶಪೂರ್ಣ ಕೃತಿಯಿದು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಆಚಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯೋಗವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಗ್ರಂಥವು ಜ್ಞಾನಾರ್ಣವವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ಶುಭಚಂದ್ರನು. ಇವನು ರಾಜಾಭೋಜನ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿ ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದ್ದನೆಂದು ಮನ್ನಣೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಒಂದು ಹಸ್ತಲಿಖಿತ ಪ್ರತಿಯು ಪಾಟಣಾ ಭಂಡಾರದಿಂದ ಸಂ. ೧೨೮೪ರಲ್ಲಿ ಬರೆದುದ್ದು ಲಭಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೨೦೦೦ ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ೪೨ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಜೈನ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳೂ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಹಾಗೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಚಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ರತಗಳೂ ಮತ್ತು ಭಾವನೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರರೂಪಣೆಯು ಬಂದಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಸನ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಯೋಗದ ಹಾಗೂ ಧ್ಯಾನದ ಆಜ್ಞಾ, ವಿಪಾಕ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನ ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯೂ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಿಂಡಸ್ಥ, ಪದಸ್ಥ, ರೂಪಸ್ಥ ಮತ್ತು ರೂಪಾತೀತ ಸಂಜ್ಞೆಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಮೌಲಿಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಧ್ಯಾನ ಭೇದಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿದೆ. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶಿವತತ್ತ್ವ, ಗರುಡತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಕಾಮತತ್ತ್ವದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಈ ಗ್ರಂಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವು ಪ್ರಾಣಾಯಾಮದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಪರುಶಾಪ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಅದು ಧ್ಯಾನದ ಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಧಕವಲ್ಲ ; ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಬಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಶ್ರುತಸಾಗರ ಕೃತ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಟೀಕೆಯೂ ಉಪಲಬ್ಧವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಬಹಳಷ್ಟಿದೆ. ಅದು ಜ್ಞಾನಾರ್ಣವ ಹೆಸರನ್ನು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ದಿಗಂಬರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನಸಾರ ಮತ್ತು ಯೋಗಪ್ರದೀಪ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದ್ಯಾತ್ಮಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕೂಡ ಲಭಿಸುತ್ತವೆ

ಹೇಮಚಂದ್ರನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನ) ರಚಿಸಿದ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುನಿ ಮತ್ತು ಶ್ರಾವಕ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ರತಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಮದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಮೇಲೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರಾವಕ ದಿನಚರ್ಯೆ ಕಷಾಯ ಜಯದಿಂದಾಗುವ ಮನಃಶುದ್ಧಿ, ಅನಿತ್ಯಾದಿ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಭಾವನೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತರುವಾಯ ಆಸನ,

ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧಾರಣಾ ; ಧ್ಯಾನದ ಪಿಂಡಸ್ಥ, ಪದಸ್ಥ, ರೂಪಸ್ಥ ಮತ್ತು ರೂಪಾತೀತ ಹಾಗೆಯೇ ಆಜ್ಞಾ ವಿಚಯ, ಅಪಾಯ ವಿಚಯ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲ ಧ್ಯಾನಗಳ ನಾಲ್ಕು ಭೇದ ; ಕೇವಲಿ ಸಮುದ್ಘಾತ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಹುತರ ಸವಿಸ್ತರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಶುಭಚಂದ್ರಕೃತ ಜ್ಞಾನಾರ್ಣವದಿಂದ ಕೆಲವೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಶಃ ಹಾಗೂ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಿ – ಸಂಕೋಚ – ವಿಸ್ತಾರದೊಡನೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಷ್ಟೇಯಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರದೊಡನೆ ೩೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿಯೂ ಕೂಡ ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾನಾರ್ಣವಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶುಭಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಹೇಮಚಂದ್ರರ ಕಾಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಾಪರತ್ವ ಹಾಗೂ ಒಬ್ಬರ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಪ್ರಭಾವವೂ ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೇಮಚಂದ್ರನು ಶುಭಚಂದ್ರನಿಗೆ ಋಣಿಯಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ.

ಆಶಾಧರಕೃತ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರಹಸ್ಯವು ಇದೀಗ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೭೨ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದರ್ಶನ ಹಾಗೇ ಅನುಭೂತಿಯನ್ನು ಯೋಗದ ಭೂಮಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಶಾಧರನು ತನ್ನ ಅನಗಾರ ಧರ್ಮಾಮೃತದ ಟೀಕೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರತಿಯೊಂದರ ಪುಷ್ಪಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಧರ್ಮಾಮೃತದ 'ಯೋಗೋದ್ದೀಪನ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುವುದೇನೆಂದರೆ ಈ ಕೃತಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ಯೋಗೋದ್ದೀಪನವೂ ಇರಬೇಕು ; ಅದನ್ನು ಅವರ ಧರ್ಮಾಮೃತದ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದನು. ಸ್ವತಃ ಕರ್ತೃವಿನ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಅವನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆದೇಶದಂತೆ ಆರಂಭ ಯೋಗಿಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಪ್ರಸನ್ನ, ಗಂಭೀರ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಸ್ತೋತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ :

ಜೈನ ಮುನಿಗಳ ಆರು ಆವಶ್ಯಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೇ ? ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ – ಸ್ತವವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಜೈನ ಸಂಘದ ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದೆ, ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಯ ಪರಂಪರೆಯೂ. ಈ ಸ್ತುತಿಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭಾವಾತ್ಮಕ ವಿಚಾರಗಳ ಪ್ರಕಾಶನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಇದನ್ನು ನಾವು ಈ ಮೊದಲೇ ಕುಂದಕುಂದಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರಾಕೃತ ಹಾಗೂ

ಪೂಜ್ಯಪಾದ ಕೃತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಲೋಕಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಮೇಲೆ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಮೂರು ಪ್ರವಾಹಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಯಿತು. ಒಂದೆಡೆಗೆ ಬುದ್ಧಿವಾದಿ ಸ್ತುತಿಕಾರರು ಇಂಥ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅವರು ತೀರ್ಥಂಕರರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ದೇವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಇರುವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆ ಮತ್ತು ಗುಣಾತ್ಮಕ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿದರು. ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಸ್ತುತಿಗಳು ಸಮಂತಭದ್ರಕೃತ ಆಪ್ತಮೀಮಾಂಸಾದಿಗಳು, ಸಿದ್ಧಸೇನಕೃತ 'ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಿಕಾ'ಗಳು, ಹೇಮಚಂದ್ರಕೃತ ಅನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಅಯೋಗ ವ್ಯವಚ್ಛೇದಕಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಜೈನ ನ್ಯಾಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರವಾಹವು ವಿಕಾಸವು, ಒಂದು ಕಡೆಗೆ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಹೆಸರು ಉಲ್ಲೇಖ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗುಣಾತ್ಮಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣದ ಯೋಜನೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಯಿತು. ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಅನೇಕ ಸ್ತುತಿಗಳು ನಮಗೆ ಪೂಜೆಗಳ ಜಯಮಾಲೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕ ಹೆಸರುಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ಬಂದವು. ಈ ಶೈಲಿಯ ಅಂತಿಮ ವಿಕಾಸದ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಭಗವತ್ ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರ (೯ನೆಯ ಶತಮಾನ) 'ಜಿನ ಸಹಸ್ರ ನಾಮ ಸ್ತೋತ್ರ'ವನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭದ ೩೪ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಮರಳಿ ಹತ್ತು ಶತಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಜಿನೇಂದ್ರನ ೧೦೦೮ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಿದೆ. ಈ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಅನ್ಯದರ್ಶನದ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳೆನಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಬುದ್ಧ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳೂ ಬಂದು ಹೋಗಿವೆ. ಇದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಪಂ. ಆಶಾಧರರ (೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನ), ದೇವವಿಜಯಗಣಿ (೧೬ನೆಯ ಶತಮಾನ), ವಿನಯವಿಜಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು (೧೭ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಮತ್ತು ಸಕಲಕೀರ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದವರು ರಚಿಸಿದ ಅನೇಕ ಜಿನಸಹಸ್ರನಾಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಸಿದ್ಧಸೇನ ದಿವಾಕರಕೃತ ಜಿನಸಹಸ್ರನಾಮ ಸ್ತೋತ್ರದ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಕೂಡ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ

ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಗೆ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಗಳಾದ ಸ್ತುತಿಕಾರರೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದುಂಟು. ಅಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಗುಣಾನುವಾದವಾಗಿ ಭಕ್ತಿಭಾವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಛಂದ, ಅಲಂಕಾರ, ಲಾಲಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕವಿತೆಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರದ ರಚನೆಗಳು ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೀತಿಕಾವ್ಯದ ಸುಂದರ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಅತಿಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯವು

ಉಪಸಗ್ಗಹರಸ್ತೋತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಭದ್ರಬಾಹು ಕೃತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಗಾಹೆಗಳಿದ್ದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಧನಪಾಲ ಕೃತಿ ಋಷಭಪಂಚಾಶಿಕಾದಲ್ಲಿ ಐವತ್ತು ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಥಮ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳ ಲಭಿಸುತ್ತವೆ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಕಲಾಯುಕ್ತವೂ ಕಲ್ಪನಾಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಿಂಚಿದೆ. ಕವಿಯು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನವೊಂದು ಮಹಾಸಾಗರವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಋಷಭ ಭಗವಾನನೇ ಒಂದು ನೌಕೆಯು. ಜೀವನವು ಒಂದು ಕಳ್ಳಕಾರರು ವ್ಯಾಪ್ತಿಸಿದ ಅರಣ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಋಷಭನೇ ಒಬ್ಬನು ರಕ್ಷಕನು. ಜೀವನವು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಎಂಬ ಒಂದು ಇರುಳಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಋಷಭನೇ ಉದಯೋನ್ಮುಖ ಸೂರ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನವು ಒಂದು ರಂಗಭೂಮಿಯು, ಇಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾತ್ರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ಥಾನಗೈಲೇಬೇಕು ; ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ , ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಮಹಿವೀರ, ಧರ್ಮಶೇಖರ ಮೊದಲಾದವರು ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದದ್ದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ಕ್ಲಾಟನು ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಂದಿಷೇಣ (೯ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕೃತಿ ಅಜಿಯ ಸಂತಿತ್ಥವ (ಅಜಿತ – ಶಾಂತಿ – ಸ್ತವ) ದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಹಾಗೂ ಹದಿನಾರನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ಇಬ್ಬರು ತೀರ್ಥಂಕರರು, ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನ್ಯತೆಗನುಸಾರ, ಶತ್ರುಂಜಯ ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಷಾಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆದಿದ್ದರು ; ಅಂತೆಯೇ ಟೀಕಾಕಾರರ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಅನುಸಾರ ಕವಿಯು ಈ ತೀರ್ಥ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಯಾತ್ರೆಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಇಬ್ಬರು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಜಿನವಲ್ಲಭನು (೧೨ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಉಲ್ಲಾಸಿಕ್ಕಮ ಥಯದ್ವಾರಾ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಸುಮತಿಗಣಿಯ ಹೇಳಿಕೆಗನುಸಾರ ಜಿನವಲ್ಲಭನು ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯ, ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ, ನಾಟ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಜ್ಯೋತಿಷ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಗಳ ಮಹಾನ್ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನು. ವೀರಗಣಿಯು ಕೂಡ ಒಂದು ಅಜಿಯ ಸಂತಿತ್ಥಯ ಸ್ತೋತ್ರದ ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನು. ಅಭಯದೇವ ಕೃತಿ (೧೧ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಜಯತಿಹುಯಣಸ್ತೋತ್ರವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಲಾಲಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ಣ ಸ್ತುತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ಒಮ್ಮೆ ಒಂದು ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದನು, ಈ ಸ್ತುತಿ ರಚನೆಯಿಂದ ಇದರ ಫಲ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನೇಮಿ ಜಿನಸ್ತವ ಎಂಬುದು ಚಿಕ್ಕದೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಲ ಮತ್ತು ಮ ಗಳನ್ನಳಿದು ಬೇರೆ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ ಸ್ತವವು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಂದರ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದವು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಪಾದದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಸ್ತುತಿಗಳು ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೂ

ಸಹ ಇವೆ. ಇಂಥವುಗಳಲ್ಲಿದ ವರ್ಧಮಾನ ಕೃತ (೧೩ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಪಾರ್ಶ್ವ ಜಿನಸ್ತವನಹಾಗೂ ಜಿನಪ್ರಭ ಕೃತ (೧೪ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಶಾಂತಿನಾಥನ ವನಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರೀ, ಮಾಗಧೀ ಶೌರಸೇನಿ, ಪೈಶಾಚೀ ಮತ್ತು ಅಪಭ್ರಂಶ ಈ ಆರು ಭಾಷೆಗಳ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಕೃತಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದುಂಟು. ಧರ್ಮಘೋಷ ಕೃತ ಇಸಿಮಂಡಲು (ಋಷಿ ಮಂಡಲ) ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಂಬೂಸ್ವಾಮಿ, ಸ್ಥೂಲಭದ್ರ, ಭದ್ರಬಾಹು ಮೊದಲಾದ ಆಚಾರ್ಯರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಸಮವಸರಣ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು – ೨೪ ಗಾಹೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದ – ಒಂದು ಧರ್ಮಘೋಷ ಕೃತವು ಇನ್ನೊಂದು ೫೨ ಗಾಹೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದ ಮಹಾವೀರಕೃತವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಮಂತಭದ್ರರು ರಚಿಸಿದ ಕಾವ್ಯಶೈಲಿಯ ಸ್ತುತಿಗಳು ಎರಡು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಸ್ವಯಂಭೂಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇದು " ಸ್ವಯಂಭುವಾ " ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳು ಐದೈದು ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದಾಗಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಪದ್ಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೧೪೩ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥ, ಇಂದ್ರವಜ್ರಾ, ವಸಂತತಿಲಕಾ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ೧೩, ೧೬ ಪ್ರಕಾರದ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥ ಹಾಗೂ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳೂ ಬಹಳಷ್ಟು ಬಂದಿವೆ. ತಾತ್ವಿಕ ವರ್ಣನೆಯೂ ನೈತಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಉಪದೇಶಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಇವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ಕೃತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಟೀಕೆಯೂ ದೊರೆತಿದೆ.

ಸಮಂತಭದ್ರ ಕೃತ ಸ್ತುತಿವಿದ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಿನಶತಕ ಮತ್ತು ಜಿನಶತಕಾಲಂಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದುದೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಕಾವ್ಯ – ಕೌಶಲವು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸೀಮೆಗೆ ಹೋಗಿ ತಲುಪಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೧೧೬ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಅಲಂಕಾರ, ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜಟಿಲವೆನಿಸುತ್ತದೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ವಸುನಂದಿ ಕೃತ ಟೀಕೆಯೊಂದು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವವು ಧನಪಾಲದ ದೇವನಂದಿ ಕೃತ (೬ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರಚುರ ಸಿದ್ಧಪ್ರಿಯ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ೨೬ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು

ನಾಲ್ಕು ಜನ ತೀರ್ಥಂಕರರಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇದು "ಸಿದ್ಧಪ್ರಿಯ" ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾನತುಂಗಾಚಾರ್ಯ (೫, ೬ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕೃತ ಭಕ್ತಾಮರಸ್ತೋತ್ರವು ಬಹು ಲೋಕಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ: ಸುಪ್ರಚಲಿತವೂ ಇದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಬಹುತರ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಜೈನನಿಗೂ ಇದು ಕಂಠಪಾಠವಾಗಿದೆ. ದಿಗಂಬರ ಪರಂಪರಾನುಸಾರ ಇದರಲ್ಲಿ ೪೮ ಹಾಗೂ ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಪರಂಪರಾನುಸಾರ ೪೪ ಪದ್ಯಗಳು ಇದ್ದುದ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರದ ರಚನೆಯು ವಸಂತತಿಲಕಾ ಛಂದದಲ್ಲಿ ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಕರ್ತೃವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕನುಸಾರ ಪ್ರಥಮ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಋಷಭನಾಥನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಆದರೆ ಸಮಗ್ರ ರಚನೆಯು ಯಾವ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಆಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವಹಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹು ಸುಂದರ ಉಪಮಾ, ರೂಪಕ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಮಾವೇಶವಿದೆ. ಹೇ ಭಗವನ್ ತಾವು ಒಂದು ಅದ್ಭುತ ಜಗತ್ ಪ್ರಕಾಶಕ ದೀಪದಂತಿರುವಿರಿ! ಇದರಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಯಿಲ್ಲ, ಬತ್ತಿಯಿಲ್ಲ, ಹೊಗೆಯಿಲ್ಲ; ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಪರ್ವತವನ್ನೂ ನಡುಗಿಸುವಂಥ ಪ್ರಚಂಡ ವಾಯುವೂ ಕೂಡ ಈ ದೀಪವನ್ನು ಸೋಂಕದು. ಆದರೂ ಜಗತ್ತಿನ ತುಂಬ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಇದು ಬೀರುತ್ತದೆ. ಹೇ ಮುನೀಂದ್ರ, ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯು ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ನಿಮಗೆಂದೂ ಅಸ್ತವಿಲ್ಲ; ರಾಹುಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ; ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಮೋಡಗಳು ತಡೆಯಲಾರವು; ಒಮ್ಮೆಲೆ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸುಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸುವಿ. ಭಗವನ್ ನೀನೇ ಬುದ್ಧನು; ಯಾಕೆಂದರೆ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಬೋಧದ ಅರ್ಚನೆಯನ್ನು ಮಿಬುಧಜನರಿಲ್ಲ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನೀನೇ ಶಂಕರನಾಗಿರುವಿ; ಯಾಕೆಂದರೆ ತಾವು ಭುವನತ್ರಯದ ಶಮ್ ಅರ್ಥಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಿಯಾಗಿರುವಿರಿ, ಮತ್ತು ತಾವೇ ವಿಧಾತಾ – ಬ್ರಹ್ಮಾ – ಆಗಿರುವಿರಿ; ಯಾಕೆಂದರೆ, ನೀನೇ ಶಿವಮಾರ್ಗದ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗದ – ವಿಧಿಯ ವಿಧಾನವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಿ; ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದರ ಸಂಪಾದನೆಯು ಸ್ನೂಜರ್ಮನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದವನ್ನೂ ಡಾ. ಯಾಕೋಬಿಯು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಆಧಾರದಿಂದ ವಿಶಾಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚವೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ೨೦, ೨೫ ಟೀಕೆಗಳಂತೂ ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಭಕ್ತಾಮರಸ್ತೋತ್ರ ಕಥಾ ಮತ್ತು ಚರಿತ್ರ, ಛಾಯಾಸ್ತವನ, ಪಂಚಾಂಗವಿಧಿ, ಪಾದಪೂರ್ತಿಸ್ತವನ ಪೂಜಾ, ಮಂತ್ರ, ಮಹಾತ್ಮ್ಯ, ವ್ರತೋದ್ಯಾಪನ ಮೊದಲಾದ ರಚನೆಗಳೂ ೨೦, ೨೫ ಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಮಾನತುಂಗ ಕೃತ ಭಯಹರಸ್ತೋತ್ರವು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಸ್ತುತಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದದ್ದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ

ಭಕ್ತಾಮರಕ್ಕೆ ಸರಿದೂಗುವ ಅದೇ ಛಂದ, ಅದೇ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತಗೊಂಡುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಜನಪ್ರಿಯವಾದುದ ಆದ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವು ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂದಿರ ಸ್ತೋತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೪೪ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು ಕುಮುದಚಂದ್ರನೆಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಜನರು ಸಿದ್ಧಸೇನನ (ಸುಮಾರು ೬ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೇ ಇದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರ ಇದು ೨೩ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಸ್ತುತಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತಾಮರವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೇ ಜಿನೇಂದ್ರ, ನೀನು ಆ ಭವ್ಯ ಜನರನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಹೇಗೆ ಪಾರು ಮಾಡುವೆ ? ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧಾರಣ ಮಾಡುವರೋ ಅವರನ್ನೇ ಅಲ್ಲವೆ ? ಒಂದು ಮಶಕವು (ತೊಗಲಿನ ನೀರು ತುಂಬುವ ಚೀಲ) ಕೂಡ ನೀರಿನಲ್ಲೇ ತೇಲಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ಹವೆಯ ಪ್ರಭಾವವು ಅದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಜಿನೇಶ, ತಮ್ಮ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಭವ್ಯ ಪುರುಷರು ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಮಾತ್ಮಪದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಏಕೆ ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ? ತೀವ್ರ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ವಿವಿಧ ಧಾತುಗಳೂ ತಮ್ಮ ಪಾಷಾಣ ಭಾವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶುದ್ಧ ಸುವರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಡಾ. ಯಾಕೋಬಿಯು ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಸಹ ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಜರ್ಮನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತಾಮರ ಸ್ತೋತ್ರದಂತೆ ಇದರ ಮೇಲೆಯೂ ೨೦, ೨೫ ಟೀಕೆಗಳೂ ಛಾಯಾಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇದ್ದುದ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಧನಂಜಯ (೭ನೆಯ ೮ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕೃತ ವಿಷಾಪಹಾರ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ೪೦ ಇಂದ್ರವಜ್ರಾವೃತ್ತ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಅಂತಿಮ ಪದ್ಯದ ಛಂದವು ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ತೋತ್ರದ ಎರಡನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಪ್ರಥಮ ತೀರ್ಥಂಕರ ವೃಷಭದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ದೇವರಿಂದ ಭಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ತೀರ್ಥಂಕರರ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೇ ದೇವ, ಯಾರು ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ತಾವು ಇಂಥವರ ಪುತ್ರರು, ಇಂಥವರ ತಂದೆಯು, ಇಂಥವರ ಕುಲವು ನಿಮ್ಮದು – ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವರೋ ಅವರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕ ಸುವರ್ಣವನ್ನು ಕಲ್ಲೆಂದು ಬಿಸಾಡಿದಂತೆಯೇ ಸರಿ. ಮತ್ತೆ ದೇವ, ನಾನು ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಹತ್ತಿರ ದೀನತೆಯಿಂದ ಯಾವ ವರವನ್ನೂ ಬೇಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ತಾವು ಮಧ್ಯಸ್ಥ ಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಯಾರು ನೆರಳಿದ್ದ ಮರದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದುವರೋ ಅವರಿಗೇ ನೆರಳು ಸಿಕ್ಕೇ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ತಿರುಗಿ ನೆರಳನ್ನು

ಬೀಡುತ್ತುದರಿಂದ ಲಾಭವೇನು ? ಹುಸ್ತಿ ದೇವ, ನನಗೆ ತಾವು ಏನಾದರೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಉಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರೆ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯೇ ನನ್ನಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗುವುದನ್ನು ಪಡುಹುದರಲ್ಲಿ ನೀಡಿರಿ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಹೆಸರು ಇದರ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಪದ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷಾಪಹಾರ ಪದದಿಂದ ರೂಢವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ : ಹೇ ಭಗವನ್, ಜನರು ವಿಷಾಪಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಣಿ, ಔಷಧಿಗಳು, ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ರಸಾಯನಗಳ ಶೋಧದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಿ ದಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇವೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ಪರ್ಯಾಯ ವಾಚಿಹೆಸರುಗಳೆಂಬುದನ್ನು ಅವರು ಅರಿತಿಲ್ಲ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಮೇಲೆ ನಾಗಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಗೊಮ್ಮಟಕೃತ ಟೀಕೆಗಳು ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವಚೂರಿ ಹಾಗೂ ದೇವೇಂದ್ರ ಕೀರ್ತಿಕೃತ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನ ಹೆಸರಿನ ರಚನೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ವಾದಿರಾಜ (೧೧ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕೃತ ಏಕೀಭಾವ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ೨೬ ಪದ್ಯಗಳು ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾ ಛಂದದಲ್ಲಿವೆ. ಕೊನೆಯ ಭಿನ್ನ ಛಂದಾತ್ಮಕ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿನ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಒಬ್ಬ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಶಾಬ್ದಿಕ, ತಾರ್ಕಿಕ ಕಾವ್ಯಕೃತ ಮತ್ತು ಭವ್ಯಸಹಾಯಕ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತನ ಮನ, ವಚನ, ಮತ್ತು ಕಾಯಗಳನ್ನು ಸ್ವಚ್ಛ ಮತ್ತು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ತೀರ್ಥಂಕರರ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿರೂಪದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹುಸ್ತಿ ಭಗವಂತನೆ, ಯಾರು ತಮ್ಮ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಅವರು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಮೃತವನ್ನು ಭಕ್ತಿರೂಪ ಪಾತ್ರದಿಂದ ಪಾನಗೈಯುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಕರ್ಣರೂಪ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಾವು ಅಸಾಧಾರಣ ಆನಂದದ ಮಳೆಯ, ದುರ್ವಾರ ಕಾಮದ ಮದಹರಣ ಮಾಡುವವರು, ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾದದ ಅದ್ವಿತೀಯ ಭೂಮಿರೂಪ ತ್ತುರುಷದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದ ಮುಖಾಂತರ ಪ್ರವೇಶಗೈದವರು, ಇಂಥವರಿಗೆ ಕ್ರೂರ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ರೋಗ ಹಾಗೂ ಕಂಟಕಗಳು ಹೇಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ನೀಡಬಲ್ಲವು ? ಹೇ ದೇವ, ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕೋಪದ ಆವೇಶವಿಲ್ಲ, ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸನ್ನತೆ ಇಲ್ಲ ; ತಮ್ಮ ಚಿತ್ತವು ಪರಮ ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟಾಗಿಯೂ ಲೋಕವೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ಆಜ್ಞೆಗೆ ವಶವಾಗಿದೆ. ತಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ವೈರವು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ; ಇಂಥ ಲೋಕೋತ್ತರ ಪ್ರಭಾವವು ತಮ್ಮನ್ನುಳಿದು ಮತ್ತಾರಲ್ಲಿದೆ ? ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸ್ವೋಪಜ್ಞ ಟೀಕೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಸಾಗರ ಕೃತ ಟೀಕೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೊಂದು ಟೀಕೆಯೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಜಗತ್ ಕೀರ್ತಿ ಕೃತ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನದ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಇವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನೂರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕುತ್ತದೆ ಅವುಗಳ ವಿವಿಧ ಛಂದಸ್ಸು, ಶಬ್ದಯೋಜನಾ, ಅಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಭಾವಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇವು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಶೇಷತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತವೆ ಇನ್ನುಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಹೀಗಿವೆ : ೧) ಬಪ್ಪಭಟ್ಟಿ ಕೃತಿ ಸ್ತೋತ್ರ (೯ ನೇ ಶತಮಾನ), ೨) ಭೂಪಾಲ ಕೃತಿ ಜಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಕಾ, ೩) ಹೇಮಚಂದ್ರ ರಚಿತ ವೀತರಾಗ ಸ್ತೋತ್ರ (೧೨ ನೇ ಶತಮಾನ), ೪) ಆಶಾಧರ ಕೃತ ಸಿದ್ಧಗುಣಸ್ತೋತ್ರ (೧೩ ನೇ ಶತಮಾನ) ಸ್ವೋಪಜ್ಞ ಟೀಕಾ ಸಹಿತ, ೫) ಧರ್ಮಘೋಷ ರಚಿತ ಯಮಕಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಜಿನಸ್ತುತಿ ೬) ಜಿನಪ್ರಭ ಸೂರಿ ಕೃತ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಜಿನಸ್ತುತಿ (೧೪ ನೇ ಶತಮಾನ), ೭) ಮುನಿಸುಂದರ ಕೃತ ಜಿನಸ್ತೋತ್ರ ರತ್ನಕೋಶ (೧೪ ನೇ ಶತಮಾನ), ಸೋಮತಿಲಕ ರಚಿತ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸ್ತೋತ್ರ, ೯) ಕುಮಾರಪಾಲ, ೧೦) ಸೋಮಪ್ರಭ, ೧೧) ಜಯಾನಂದ ಮತ್ತು ೧೨) ರತ್ನಾಕರ ಕೃತ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ 'ಸಾಧಾರಣ ಜಿನಸ್ತೋತ್ರ', (೧೩ ಜಿನವಲ್ಲಭ ರಚಿತ ನಂದೀಶ್ವರ ಸ್ತವನ, ೧೪) ಶಾಂತಿಚಂದ್ರಗಣಿ (೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ) ಕೃತ 'ಋಷಭ ಜಿನಸ್ತವ', ಮತ್ತು 'ಅಜಿತ ಶಾಂತಿಸ್ತವ' ಮೊದಲಾದವುಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮಸಿಂಹ ಕೃತ ಸರಸ್ವತೀ ಭಕ್ತಾಮರ ಸ್ತೋತ್ರ ಹಾಗೂ ಭಾವರತ್ನ ಕೃತ ನೇಮಿ ಭಕ್ತಾಮರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ರಚನೆಯು ಭಕ್ತಾಮರಸ್ತೋತ್ರದ ಸಮಸ್ಯಾಪೂರ್ತಿ ಪ್ರಣಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಆದದ್ದುಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ನೇಮಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಥಮಾನುಯೋಗ – ಪ್ರಾಕೃತ ಪುರಾಣ :-

ಜೈನಾಗಮಗಳ ಪರಿಚಯದಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೇ : ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶ್ರುತಾಂಗವಾದ ದೃಷ್ಟಿವಾದದ ಐದು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾನುಯೋಗವೂ ಒಂದು ಇದರಲ್ಲಿ ಅರಹಂತ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಪುರುಷರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಇದನ್ನೇ ಜೈನ ಕಥಾಸಾಹಿತ್ಯದ ಆದಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಮನ್ನಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಶ್ರುತಾಂಗವೆನಿಸುವ ಸಮವಾಯಾಂಗದಲ್ಲಿ ೨೪೬ ರಿಂದ ೨೭೫ ನೇ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಕುಲಕರರು, ತೀರ್ಥಂಕರರು, ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು, ಬಲದೇವರು, ವಾಸುದೇವರು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿವಾಸುದೇವರ ವರ್ಣನೆಯು ಬಂದಿದೆ. ಇದರ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನೂ ಸಹ ಮೇಲೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಮವಾಯಾಂಗದ ಈ ವರ್ಣನೆಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯು ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಜಂಬೂದ್ವೀಪ ಭರತಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಅವಸರ್ಪಿಣೀ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರ ತಂದೆ

ತಾಯಿ ಂದಿರು , ಅವ ರ ಹ ಿಸ ರು ಗಳು, ಪೂ ರ್ವಭವದಹ ಿ ಸರು ಗಳು, ಅವ ರ ಶಿಬಿಕಿಗಳ ಹ ಿ ಸು ನಿಷ್ಕ್ರಮಣ ಗ್ರಿ ರು ಮ ಅನ್ಯ ತ್ರು ರು ಷರ ಸ ಂಖ್ಯೆ, ಪ್ರಥಮ ಭಿಕ್ಷಾ ದಾತ್ರುಗಳ ಹ ಿ ಸರು ಗಳು, ದೀಕ್ಷೆ ಯ ಾ ಡು ತ ರು ವಾಯ ಮೊದಲ ನಿರು ನ ಲ ಆಹಾರ ಸ್ವೀಕ ರಿಸಿದ ಕಾಲಾ ಂತ ರ, ಕೈ ವಲ್ಯ ವೃಕ್ಷ ಮ ತ್ತು ಅದ ರ ಎತ್ತ ರ ಹಾಗೆ ಯೇ ಪ್ರಥಮ ಶಿಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಿಷ್ಯ ಣಿ ಇವರೆಲ್ಲರ ನಾಮ ಾ ವಳಿಯ ನ್ನು ಮ ಾ ತ್ರ ಕ್ರ ಮ ದಿ ಂದ ಕೊ ಡಲಾಗಿ ದೆ. ತೀರ್ಥಂಕರು ತ ರು ವಾಯ ಹ ನ್ನೆರಡು ಚಕ್ರ ವರ್ತಿಗಳ ತಂದೆ – ತಾಯಿ ಂದಿರು , ಸ್ವ ಯಂ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅವ ರ ಸ್ತ್ರೀ ರತ್ನ ಇವರನ್ನು ಕ್ರಮ ದಿ ಂದ ಹೇಳಲಾಗಿ ದೆ. ಆ ಮ ೇಲೆ ೯ ಬಲದೇವ ಮ ತ್ತು ೯ ವಾಸು ದೇವರ ತಂದೆ – ತಾಯಿ ಂದಿರು , ಸ್ವ ತಃ ಅವ ರ ಹ ಿ ಸರು , ಅವ ರ ಪೂ ರ್ವದ ಭವದ ಹ ಿ ಸು ಗಳು , ದ ರ್ವ ಚರು ತ್ರ, ವಾಸು ದೇವ ನಿದಾನ ಭೂ ಮಿ ಗಳು ಮ ತ್ತು ನಿದಾನ ಕಾರ ಣ (ಸ ೂತ್ರ ೨೬೩) ಇವೆಲ್ಲವು ಗಳ ನಾಮ ಸ ೂ ಚಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಅದ ರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ತೆಯೆ ಂದರೆ ಬಲದೇವ ಮ ತ್ತು ವಾಸು ದೇವರ ನಾಮ ಾ ವಳಿಯ ಲ್ಲಿ ಅವ ರ ಮ ಹೆ ಸರು ಗಳ ಹಿಂದೆ ಉತ್ತಮ ಪು ರು ಷ, ಪ್ರಧಾನ ಪು ರು ಷ, ತೇಜಸ್ವಿ , ವರ್ಚಸ್ವಿ , ಯಶಸ್ವೀ, ಕಾಂತ, ಸೌಮ್ಯ, ಸು ಭಗ ಮೊದಲಾದ ನ ೂ ರು ಕ್ಕೂ ಹ ಿ ಚ್ಚಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಣಗಳನ್ನು ಹ ಚ್ಚಲಾಗಿ ದೆ. ಆ ಮ ೇಲೆ ಅವ ರ ಪ್ರ ತಿ ಶ ತ್ರು ಗಳ (ಪ್ರ ತಿವಾಸು ದೇವ) ಹ ಿ ಸರ ಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿ ದೆ. ಅದ ರ ನ ಂತ ರ ಭವಿಷ್ಯ ಕಾಲದ ತೀರ್ಥಂಕ ರ ಮೊದಲಾದ ಹ ಿ ಸರು ಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ ಂಗ ತಿಯು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ ವಾಗಿ ದೆ. ಈ ನಾಮ ಾ ವಳಿಯ ಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ ಷ್ಟಿ ಪು ರು ಷರ ವೃತ್ತಾಂತ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದ ರೂ ಅದ ರ ಮ ು ಂದಿನ ೧೩೨ ನೆ ರು ಸ ೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಉತ್ತ ಮ ಪು ರು ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೫೪ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ; ೬೩ ಎಂದಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾತ್ ೯ ಜನ ಪ್ರ ತಿವಾಸು ದೇವ ರನ್ನು ಉತ್ತಮ ಪು ರು ಷರಲ್ಲಿ ಸ ಮ ಾ ವೇಶ ಮ ಾ ಡಲಾಗಿಲ್ಲ .

ಯ ತಿವೃಷ ಭಕೃತ ತಿ ಿಲೋಯ ಪಣ್ಣತ್ತಿಯ ನಾಲ್ಕ ನೆಯ ಮ ಹ ಾ ದಿಕಾರ ದಲ್ಲಿಯ ೂ ಈ ಮ ಹ ಾ ಪುರು ಷ ರ ವೃತ್ತಾಂತ ವು ಕಂಡು ಬರು ತ್ತ ದೆ. ಈ ಅಧಿಕಾರ ದ ಗಾಥೆ ೫೨೧ ರಿಂದ ೫೮೯ ರ ವರೆಗಿ ನ ದಿ ನಾಲ್ಕು ಮ ನ ಗಳನ್ನು ಅಥ ವಾ ಕು ಲಕ ರ ರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ದೆ. ಮು ಂದೆ ಕ್ರ ಮ ದಿಂದ ೧೫೧೧ ನೆಯ ಗಾಥೆ ಯ ವರೆಗೆ ಅವ ರೆಲ್ಲ ರ ವರ್ಣನೆಯ ನ್ನು – ಮ ೇಲೆ ವಿವ ರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಮ ಾ ಡಿದೆ. ಅದ ರ ೂ ಳ್ಳಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ತೆಯು ಇದೆ ; ಇದ ರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಗ ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹ ಿ ಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾ ರವು ಕಂಡು ಬರು ತ್ತ ದೆ. ಅದು ಹೀಗಿದೆ : ತೀರ್ಥಂಕ ರರ ಜನ್ಮ ತಿಥಿಗಳು ಮ ತ್ತು ಜನ್ಮ ನಕ್ಷ ತ್ರ, ಅವ ರ ವಂಶ ಗಳ ನಿರ್ದೇಶ , ಜನ್ಮಾಂತ ರಾಲ , ಆಯುಃಪ್ರ ಮ ಾ ಣ, ಕು ಮ ಾ ರ ಕಾಲ , ಉತ್ಸೇಧ,ಶ ರೀರ ವ ರ್ಣ, ರಾಜ್ಯ ಕಾಲ , ಚಿಹ್ನೆ , ರಾಜ್ಯ ಪದ, ವೈ ರಾಗ್ಯ ಕಾರ ಣ ಮತ್ತು ಭಾವ ನೆ; ದೀಕ್ಷಾಸ್ಥಾ ನ, ತಿಥಿ, ಕಾಲ , ನಕ್ಷತ್ರ, ವ ನ, ಉಪ ವಾಸ ಗಳ ನಾಮ ನಿರ್ದೇಶ ; ದೀಕ್ಷೆಯ ಪೂ ರ್ವದ ಉಪ ವಾಸ ಸಂಖ್ಯೆ,

ಪಾರಣೆಯ ಸಮಯದ ನಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನ, ಕೇವಲಜ್ಞಾನದ ಅಂತರ ಕಾಲ, ಸಮವಸರಣದ ಬಗೆಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆಯು (ಗಾಥೆ ೭೪೦ ರಿಂದ ೯೩೩ ರ ವರೆಗೆ), ಯಕ್ಷ – ಯಕ್ಷಿಣಿ, ಕೇವಲಿ– ಕಾಲ, ಗಣಧರರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಋದ್ಧಿಗಳ ಭೇದ, ಏಳು ಗಣ, ಆರ್ಯಿಕೆಯರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಮುಖ್ಯ ಆರ್ಯಿಕೆಯರ ಹೆಸರು, ಶ್ರಾವಕರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಮುಕ್ತಿಯ ತಿಥಿ, ಕಾಲ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರ ಹಾಗೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತವಾದ ಜೀವಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ; ಮುಕ್ತಿಯ ಪೂರ್ವದ ಯೋಗಕಾಲ, ಮುಕ್ತವಾಗುವ ಸಮಯದ ಆಸನ, ಅನುಬದ್ಧ ಕೇವಲಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಅನುತ್ತರ ತೆರಳುವವರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಯತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಿಷ್ಯ ಸಮೂಹದ ಮುಕ್ತಿಯ ಕಾಲ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದ ಶಿಷ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಭಾವಶ್ರವಣರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಇತ್ಯಾದಿ; ಇವಲ್ಲದೆ ಅಂತಿಮ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮುಕ್ತಿಯ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಅಂತರಾಲ ಅಂತೂ ತೀರ್ಥಪ್ರವರ್ತನ ಕಾಲ ಇವೆಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಈ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿಷಯವೆಲ್ಲ ೧೨೭೮ ನೇ ಗಾಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಂಡು ಆಮೇಲೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ವಿವರಣೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅವರ ಶರೀರೋತ್ಸೇಧ, ಆಯು, ಕುಮಾರಕಾಲ, ಮಾಂಡಲಿಕ ಕಾಲ, ದಿಗ್ವಿಜಯ, ವಿಭವ, ರಾಜ್ಯಕಾಲ, ಸಂಯಮ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಪರ್ಯಾಯಾಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತಿ (ಪುನರ್ ಜನ್ಮ) ಇವುಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ೧೪೧೦ ನೇ ಗಾಥೆಗಳ ವರೆಗೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ತರುವಾಯ ಬಲದೇವ, ವಾಸುದೇವ ಮತ್ತು ಅವರ ಪ್ರತಿಶತ್ರುಗಳ – ಪ್ರತಿವಾಸುದೇವರುಗಳ – ಹೆಸರುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವರೆಲ್ಲ ಯಾವ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಿ ಹೋದರೆಂಬುದರ ನಿರ್ದೇಶವೂ ಕೂಡ ಬಂದಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಅವರ ಶರೀರ – ಪ್ರಮಾಣ, ಆಯು, ಕುಮಾರ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಮಾಂಡಲಿಕ ಕಾಲ; ಹಾಗೆಯೇ ಶಕ್ತಿ, ಧನುಷ, ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಮಹಾರತ್ನಗಳು ಮತ್ತು ಮುಸಲ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ರತ್ನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆಮೇಲೆ ೧೪೩೭ ನೇ ಗಾಥೆಯಲ್ಲಿ ಬಲದೇವರು ನಿದಾನ ರಹಿತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮರಣದ ನಂತರ ಊರ್ಧ್ವಗಾಮಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ; ಎಲ್ಲ ನಾರಾಯಣರು ನಿದಾನ ಸಹಿತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗಾಥೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಶಾಬ್ದಿಕ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯೊಡನೆ ಸಮವಾಯಾಂಗದ ೨೩೩ ನೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.